

9. Сахарук О.П. Удосконалення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері управління освітою. Актуальні проблеми державного управління. 2015. Вип. 1(47). С. 268–275.

10. Калиновський Б.В. Шляхи удосконалення законодавчого регулювання служби в органах місцевого самоврядування України. Юридичний вісник. 2012. Вип. 1(22). С. 50–54.

11. Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні: Постанова Верховної Ради України від 17.12.1993 № 3748-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3748-12>.

12. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 № 797-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80>.

13. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18.10.2001 № 992/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>.

ЦЕБЕНКО С. Б.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії держави і права
(Інститут права та психології
Національного університету
«Львівська політехніка»)

УДК 341.231.14

ПРАВОВІ ТА РЕЛІГІЙНІ НОРМИ ЯК РЕГУЛЯТОРИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена аналізу релігійних та правових норм. Вона є спробою встановити місце релігійних норм у системі регулювання суспільних відносин. У статті визначено поняття релігійних норм та виокремлено їхні ознаки. Проаналізовано спільні та відмінні риси правових і релігійних норм та визначено точки їх взаємодії. Показано вплив релігії на суспільство та суспільну свідомість, а також вплив релігії на право. Проаналізовано можливість викладання на юридичних факультетах закладів вищої освіти предмету з релігійним змістом.

Ключові слова: право, релігія, правова норма, релігійна норма, права людини.

Статья посвящена анализу религиозных и правовых норм. Она является попыткой установить место религиозных норм в системе регулирования общественных отношений. В статье определено понятие религиозных норм и выделены их свойства. Проанализированы общие и отличительные черты правовых и религиозных норм и определены точки их взаимодействия. Показано влияние религии на общество и общественное сознание, а также влияние религии на право. Проанализирована возможность преподавания на юридических факультетах высших учебных заведений предмета с религиозным содержанием.

Ключевые слова: право, религия, правовая норма, религиозная норма, права человека.

The article is devoted to the analysis of religious and legal norms. It is an attempt to establish the place of religious norms in the system of regulation of social relations. The article defines the concept of religious norms and identifies the features of religious norms. The common and distinctive features of legal and religious norms are analyzed and their interaction points are determined. It is shown the influence of religion on society and public consciousness, as well as the influence of religion on the right. The possibility of teaching at the law schools of institutions of higher education with a religious content is analyzed.

Key words: law, religion, legal norm, religious norm, human rights.

Вступ. Регулювання суспільних відносин між людьми здійснюється як правом, так і релігією. Закріплення прав і свобод людини, їх змісту та обсягу в основних нормативних актах є одним з основних напрямів демократичного суспільства, адже відповідно до Конституції України людина є найвищою соціальною цінністю. І для права – це основне його призначення. Проте, крім правового регулювання суспільних відносин, провідні релігії також створюють власні соціальні доктрини чи концепції, зокрема стосовно прав людини. Регулювання суспільних відносин на законодавчому рівні здійснюється постійно. Релігійні організації також постійно приймають різні документи, які є відносно обов'язковими для людей, що сповідують ту чи іншу релігію. Людина часом може стояти перед вибором, яких із цих норм потрібно дотримуватися. Тому варто звернути увагу на місце релігійних норм у системі регулювання суспільних відносин.

Дослідження місця релігійних норм у системі нормативного регулювання суспільних відносин проводили, зокрема: В. Бачинін, О. Богиніч, Д. Вовк, І. Луцький, О. Львова, І. Міма, С. Місевич, Ю. Пайда, А. Тер-Акопов, Л. Ярмол та інші. Ці вчені проводять різні відмінності між релігійними та правовими нормами.

Постановка завдання. Інтерпретація проблематики прав людини з державно-юридичної точки зору і державно-світської ідеології та практики, з одного боку, та з позиції сучасної християнської доктрини провідних релігій про людину та її права – з другого, не завжди збігаються одна з одною. Релігії видають власні соціальні доктрини чи концепції, зокрема стосовно прав людини, таким чином реалізуючи одну з основних своїх функцій, а саме формування певних релігійно-світоглядних позицій у віруючих, орієнтованих на релігійні та культурні цінності [1, с. 323].

Тому ця стаття є спробою встановити місце релігійних норм у системі регулювання суспільних відносин та визначити точки дотику (взаємодії) релігійних та правових норм.

Результати дослідження. Активно взаємодіючи в усіх основних сферах життєдіяльності людини і суспільства, у процесі належної реалізації суб'єктами своїх прав та обов'язків право і релігія, на думку О. Львової, є визначальним чинником стану правопорядку і законності в суспільстві, рівня правової свідомості і культури населення. Тому кожна релігія, виконуючи одну з основних своїх функцій, намагається регулювати суспільні відносини, в тому числі й шляхом видання власних соціальних доктрин чи концепцій прав людини. Право ж є регулятором суспільних відносин за основним своїм призначенням [1, с. 323]. Вчений І. Луцький вважає, що право та релігія виконують практично однакове завдання, оскільки релігія (щодо до України – християнство) має на меті виховання морального християнина, а право – законослухняного громадянина. Крім того, на його думку, релігія завжди висувала певні норми і вимоги до соціальної поведінки людей, які стосувались не тільки ведення культу, а й особистого та суспільного життя людини, мали імперативний характер і впливали на їхню поведінку [2, с. 19].

У свою чергу Ю. Сорокіна звертає увагу на той факт, що деякі релігійні організації у своїх концепціях розділяють право і релігію на дві самостійні сфери, а з іншого боку вважають, що вони мають спільне завдання, а саме – об'єктивне регулювання суспільних відносин. Адже, на думку деяких релігійних організацій, право є недосконалим, а тому повинно враховувати Божественні закони, які можна назвати природним правом, і зобов'язу-

не забезпечувати суспільну безпеку, збереження інтересів особистості й суспільства. Тобто основне завдання права – не допускати зло [3, с. 132–136].

Отож, поряд із правовими нормами також існують і релігійні норми, які можна класифікувати за різними критеріями. Деякі вчені під релігійними нормами розуміють обов'язкові, формально-визначені правила поведінки загального характеру [4, с. 16], встановлені різними віросповіданнями та обов'язкові для виконання віруючими [5, с. 68]. Ці правила встановлені та закріплені в Біблії, Корані, інших священних книгах, у рішеннях Папи, Вселенських, Помісних та Архієрейських Соборів або рішеннях керівництва релігійних організацій (церкви) [4, с. 16], а також містяться у працях авторитетних релігійних письменників [5, с. 68].

Можна виокремити такі ознаки релігійної норми: 1) вони надають учасникам регульованих релігійних відносин суб'єктивні релігійні права та обов'язки з метою впорядкування релігійних суспільних відносин; 2) визначають устрій церкви (порядок організації та діяльності релігійних громад), відносини церкви з іншими організаціями та державою; 3) є обов'язковими до виконання кліром та віруючими, як у межах церковного устрою, так і поза ним [4, с. 16]; 4) мають моральне спрямування (враховуючи заповіді); 5) мають загальний характер (виступають як зразок поведінки віруючих людей у тій або іншій ситуації) і стосуються широкого кола людей (тих, хто сповідує ту чи іншу релігію); 6) релігійні норми впливають на свободу і свідомість людей, формують їхню соціальну поведінку [5, с. 68].

Вчені проводять різні відмінності між релігійними та правовими нормами. Наприклад, І. Міма до відмінних ознак релігійних норм, порівняно з правовими та іншими соціальними нормами, відносить: догматичний характер; здійснення реалізації через віру, переконання, виконання, дотримання і примус за активної участі всіх суб'єктів релігійних відносин; закріплення в релігійних джерелах; забезпечення різними способами суспільного примусу; виступають як зразок поведінки віруючих людей за певних обставин; регулюють відносини, що знаходяться поза компетенцією інших соціальних норм, оскільки ці відносини виникають під час відправлення релігійних культів, задоволення релігійних потреб тощо [4, с. 17].

Не вдаючись до детального аналізу цього питання, на нашу думку, основною різницею між релігійною і правовою нормою є те, що правові норми є обов'язковими для всіх людей, незалежно від їхнього ставлення до них, і їх невиконання тягне за собою юридичну відповідальність у вигляді реальних матеріальних чи фізичних наслідків. Релігійні ж норми є обов'язковими тільки для віруючої людини і лише у тому випадку, якщо вона визнає їх обов'язковість, а наслідки можуть проявлятися у вигляді релігійних (розкаяння і покаяння) або церковних санкцій (відлучення від церкви) [6, с. 10; 7, с. 67–68]. Основною відмінністю, крім божественного походження, між релігійними та правовими нормами вважають те, що дія правових норм обмежена територіально, а релігійні норми мають універсальний, космополітичний характер [1, с. 320]. У даному випадку про універсальний характер можемо говорити тільки щодо власне релігійних норм, а корпоративні норми релігійної громади чи церкви, звісно, не мають універсального характеру і поширюють свою дію тільки на осіб, які є членами відповідної релігійної громади.

В юриспруденції релігійні норми становлять частину соціальних норм, за допомогою яких регулюються суспільні відносини. На думку А. Тер-Акопова, релігія (особливо християнське віровчення) пов'язана з усіма соціальними інститутами, в тому числі з правом, здійснюючи на нього вплив шляхом формування суспільної свідомості і моральності [7, с. 67–68]. Д. Вовк вважає, що світогляд, який формується релігією для віруючої людини, є авторитетним, а отже, релігія в суспільстві багато в чому визначає поведінку людей [6, с. 9]. О. Львова пояснює це тим, що релігійні настанови в уявленні віруючих мають божественне походження і розглядаються ними як безпосереднє волевиявлення божества через його представників на землі. Тобто релігія здатна обґрунтувати соціально значимі цінності, наділяючи їх авторитетом так, що запропоновані нею рішення не можуть бути спростовані жодним чином [1, с. 313, 319–320]. А. Тер-Акопов вважає, що для християнина право є лише одним із проявів життя, а християнство – це все життя [7, с. 67–68]. Взагалі, релігія впливає на суспільство по-різному, в залежності від її місця і проголошення на конституційному чи законодавчому

рівнях секуляризації (що призводить до послаблення впливу релігії на суспільну чи індивідуальну свідомість) або сакралізації (що означає посилення впливу релігії на різні сфери суспільного і приватного життя) [5, с. 67].

Проте не слід забувати, що в суспільстві живуть люди різного світогляду та віросповідання, тому, зважаючи на це і на те, що між нормами права та релігійними нормами можливі суперечності, то варто погодитися з позицією Н. Штурмак, що релігійні норми (норми канонічного права) закінчують свою дію там, де починають діяти норми державного права [8, с. 41].

Отже, позиції, які містяться в соціальних доктринах церкви стосовно прав людини, є обов'язковими тільки для віруючої людини цієї релігійної течії і тільки в тих межах, на які вона добровільно погоджується.

У літературі, крім наявності норм, за допомогою яких і право, і релігія регулюють суспільні відносини, і наслідків, які тягнуть порушення цих норм, серед атрибутивних спільних рис права і релігії виділяють такі: 1) і право, і релігія передбачають можливість порушення їхніх норм (у християнстві це називається гріхом, а у праві – правопорушенням); 2) наявність суду (в християнстві суд Божий, а у праві – суд світський) [7, с. 67–68].

Вплив релігії на право проявляється, зокрема, у впливі церкви на публічно-владні інститути та в суперечностях, що виникають між нормами права і релігії. Право ж як регулятор суспільних відносин не може визначати розвиток релігії, а тільки сприяє її існуванню в багатоманітних формах через інститут свободи совісті і принцип ідеологічного плюралізму, а також регламентує механізм реалізації і межі здійснення релігійних прав та порядок створення й функціонування релігійних організацій [6, с. 11].

Кожна релігія, в тому числі й християнство, увібравши всю сукупність релігійних поглядів на право, створила свою інтерпретацію права. У зв'язку з цим можна говорити про релігійний тип праворозуміння, який, на думку Н. Штурмак, виступає як узагальнююче поняття відношення до права існуючих у світі релігій та релігійних течій, а основними його рисами є: синтезоване тлумачення права як такого, що походить від Бога; право створюється через посередника або пророка для регулювання поведінки людей. На її думку, можна виокремити природне право, що має божественне походження і сутність, та позитивне право як засіб здійснення цілей, визначених людині Богом [9, с. 188–189].

Деякі вчені, зокрема В. Лафітський, вважають, що право взяло із християнства такі цінності, як свобода, справедливість, рівність, любов та милосердя. І важливо, щоб вони були закріплені в законодавстві, інакше ці цінності будуть проявляються в інших вимірах, таких як правова свідомість, правова культура, звичаї і стереотипи правової поведінки [10, с. 13–17]. Отже, можна погодитися з О. Дворніковою, яка вважає, що багато законодавчих положень мають релігійно-моральні корені (заборона вбивства, крадіжки). Незважаючи на це, діяльність жодної релігійної організації, церкви не може виходити за межі закону і підривати встановлений у державі правопорядок, адже намагання однієї релігії зайняти головне місце може привести до релігійного тоталітаризму [11, с. 45, 50].

Оскільки релігія є одним із регуляторів суспільних відносин, і в юриспруденції не заперечується існування релігійних норм, то часом обговорюється питання про можливість викладання на юридичних факультетах закладів вищої освіти предмету з релігійним змістом. Щоправда, в юридичній літературі зустрічаємо використання різних назв: «релігійне право» (Д. Вовк), «канонічне право» (С. Місевич), «церковне право» (В. Ципін). Аналізуючи понятійний аспект кожної із запропонованих назв і виходячи з того, що: (1) релігійне право – це фактично сукупність релігійно санкціонованих правових норм, які визначають правила поведінки віруючих у богослужбовій, життєво-побутовій та інших сферах їхнього життя; (2) канонічне право – це система норм, які ґрунтуються на церковних канонах (основаних на Біблії, символах віри, вченнях Ісуса Христа та апостолів, витягах із праць Отців Церкви); (3) церковне право – сукупність релігійно легітимізованих норм, юридичних приписів, які визначають організаційну структуру церкви, її внутрішній устрій та діяльність [12, с. 162, 166], то можна сказати, що жодна із цих назв не відповідає меті такого релігієзнавчого предмету, яким повинно було би бути вивчення сфер взаємодії держави та церкви і права та релігії.

Нагомість у релігієзнавчій літературі пропонувалось ввести в навчальну програму курс «юридичне релігієзнавство» (А. Пчелинцев) або «правологія релігії» («правові аспекти релігієзнавства») (М. Бабій), пропонуючи, що предмет вивчення буде охоплювати, крім релігійних та юридичних аспектів формування релігійних правових систем, релігійних передумов світського права, також і релігійні та світські інститути в їх взаємозв'язку, світські законодавчі акти в аспектах) [12, с. 158, 160, 170].

Незалежно від того, яку назву предмета оберуть і внесуть у навчальні плани закладів вищої освіти, в будь-якому разі, на нашу думку, цей предмет повинен відноситись до правознавчих дисциплін, викладатися юристами, а в предмет вивчення курсу мають бути внесені теми щодо правового регулювання державно-церковних відносин, сфери взаємодії права та релігії, розгляду проблематики прав людини в релігійному та юридичному аспектах.

Висновки. Отже, і право, і релігія є одними з найважливіших регуляторів суспільних відносин. Тобто наявність певних релігійно-світоглядних позицій, орієнтації на певні релігійні та культурні цінності в значній мірі впливає на всі сфери, що існують у суспільстві. Звісно, право є основним регулятором суспільних відносин, і норми, закріплені в законодавстві, є обов'язковими для виконання. А позиції, які містяться в соціальних доктринах церкви, зокрема стосовно прав людини, є обов'язковими тільки для віруючої людини цієї релігійної течії і тільки в тих межах, на які вона добровільно погоджується. Проте і право, і релігія ґрунтуються на тому, що права людини повинні бути непорушними, недоторканими, рівними для всіх людей і мають бути рівними перед законом, незалежно від їхнього ставлення до релігії.

Список використаних джерел:

1. Львова О.Л. Функціональна взаємодія права і релігії в аспекті реалізації прав і свобод людини. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: моногр.; кол. авт.; за ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. К.: Юрид. думка, 2007. С. 313–320.
2. Луцький І.М. Втілення морально-етичних і релігійних норм у засадничих положеннях Конституції України. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2012. Вип. 6. С. 17–22.
3. Сорокина Ю. В. Введение в философию права: курс лекцій. М.: Норма, 2009.
4. Міма І.В. Релігійні норми та їх місце в системі соціально-правового регулювання суспільних відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Київ, 2008. 23 с.
5. Пайда Ю.Ю. Роль права та релігії в удосконаленні механізму реалізації прав людини. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2012. № 1. С. 65–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2012_1_15
6. Вовк Д.О. Право і релігія: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Харків., 2008. 19 с.
7. Тер-Акопов А. Христианские начала и их развитие в российском праве. Российская юстиция. 2001. № 7. С. 67–68.
8. Штурмак Н.З. Особливості релігійного праворозуміння в Україні та її роль в світових релігійно-правових процесах. Юриспруденція: теорія і практика. 2009. № 8. С. 37–44.
9. Штурмак Н. Еволюція (генеза) релігійного право розуміння. Право України. 2009. № 11. С. 185–189.
10. Лафитский В.И. Религия и право в современном мире. Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2009. № 4. С. 13–17.
11. Дворникова О.А. Религия и закон: проблемы взаимодействия. Журнал российского права. 2009. № 7. С. 45–58.
12. Бабій М. Правологія релігії в її предметі та структурі. Дисциплінарне релігієзнавство: навч. посіб.; за наук. ред. д-ра філос. наук, проф. А. Колодного. 20-те допрац. вид. К., 2010. С. 158–173.

